

MARIJA NOVAKOVIĆ – INTERAKCIJA IZMEĐU BOLESTI I SLIKARSKE KREATIVNOSTI

DANIJEL TURUDIĆ i SNJEŽANA SPITZMÜLLER¹

Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet i ¹Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Klinika za psihijatriju Vrapče, Zagreb, Hrvatska

Psihička bolest u pravilu brzo narušava stvaralački talent. Stoga nije često da dugotrajna psihopatološka zbivanja neke osobe ne narušavaju bitnije njezinu umjetničku kreativnost. U slučaju slikarice Marije Novaković umjetničko stvaralaštvo služilo je upravo održavanju ovako dugotrajne stabilnosti i kontroli psihičkog stanja. Liječničko umijeće prepoznavanja važnosti slikanja uz stimulaciju kreativnosti i marljivosti u bolesnice imalo je ključnu ulogu u kontroli bolesti ove iznimne umjetnice. Ono je ujedno i svjedočanstvo visoke razine intuicije i kreativnosti psihijatrijske struke tadašnjeg doba.

Ključne riječi: Marija Novaković, slikarstvo, psihička bolest

Adresa za dopisivanje: danielturudic@gmail.com

UVOD

Nije moguće sa sigurnošću razlučiti prve povijesne izvještaje koji opisuju psihijatrijske bolesti. Već su u antičko doba poznati slučajevi divinacija, viđenja duhova, anđela, nadrealnih bića i pojava. Dio tih stanja može se objasniti šamanističkim ritualima izazvanim fizičkim iscrpljivanjem ili utjecajima psihostimulansa (proročica Pitija u antičkoj Grčkoj, kultura Huichole meksičkih indijanaca) (1,2). Premda se većina tih pojava može protumačiti umjetno izazvanim halucinacijama u kombinaciji s praznovjerjem, a u većini slučajeva i svjesnom manipulacijom sudionika, dio zasigurno potpada pod pojam psihotičkih stanja. Shizofrene psihotičke manifestacije i stanja smatrani su od okoline dokazom nadrealnih utjecaja tajanstvenih bića koje su oboljele osobe subjektivno doživljavale i potanko opisivale. Većina starih kultura takve je osobe smatrala nadahnutim izravnim nadnaravnim utjecajem i često ih zaštićivala od fizičkih nasrtaja okoline (sjevernoameričke indijanske kulture, berserke-

ri). Složeni psihološko/psihijatrijski poremećaji nalaze se u pojedinim povijesnih osoba (npr. Kaligula). Prema dostupnim antičkim izvorima u njega svakako dolazi u obzir antisocijalni i/ili narcisoidni poremećaj osobnosti s povremenim paranoidnim ponašanjem (3,4). Alkoholna sumračna stanja koja su rezultirala tragičnim posljedicama i ubojstvima bliskih osoba dobro su dokumentirana u djelima koja opisuju anabazu Aleksandra Makedonskog (5,6). Slikarski i literarni prikaz fantazmagoričnih stanja možemo pronaći u brojnim likovnim i kiparskim djelima od antičkog, preko srednjevjekovnog do najnovijeg razdoblja (7). Djelovanje psihijatrijske bolesti na kreativnost u završnoj fazi shizofrene bolesti može se uočiti u završnoj fazi oboljenja slikarice Slave Raškaj. Premda dugo održanog koherentnog slikovnog izraza, iscrpljena dugotrajnim shizofrenim stanjima i tuberkulozom, njezine slike na kraju bolesti često ostaju nedovršene s fantazmagoričnim sadržajem (8,9)

PRIKAZ BOLESNICE

Marija Novaković, neudana, majka dvoje djece, liječnica je u Bolnici Vrapče od 1932. do 1960. godine. Nasljedno obiteljsko opterećenje bolesnice je dobro dokumentirano. Psihička bolest oca kulminirala je u konačnici njegovim samoubojstvom, kada je Marija Novaković imala 5 godina. I očev brat kao i dvije sestrične također su počinili samoubojstvo dodajući hereditarnu notu osobnoj nestabilnosti uvjetovanoj lošim socio-ekonomskim uvjetima nastalima smrću majke u ranoj dječjoj dobi bolesnice. U dječjem domu doživljava prve strahove i vjerojatno prve zvučne halucinacije. Neispunjena želja za uspješnom karijerom operne pjevačice samo doprinosi njenim frustracijama koje doprinose potencijalnoj podlozi za razvoj duševne bolesti (10). Prvi boravak u duševnoj bolnici u Steinhofu u trajanju od godine dana definira njen osobni osjećaj proganjanja kao psihotično stanje. Kratkotrajne uspjehe kao varijetetske pjevačice smjenjuju razdoblja osobne nesigurnosti i neimaštine. Nakon gubitka glasa dolazi do prvih jasnih psihotičnih epizoda uz subjektivni doživljaj duhova i utvara koji poprimaju oblik imperativnih zapovijedi kojima se ne može psihološki oduprijeti. Zbog očevog jugoslavenskog podrijetla uskoro je upućuju u Zagreb te prosljeđuju 1932. godine u Bolnicu Vrapče. U početku boravka zatvorena s potencijalno suicidalnim ponašanjem uskoro se povjerava osoblju Bolnice. Svojim vizualnim halucinacijama duhova i utvara okultističkim objašnjenjima pokušava dati sadržaj i objašnjenja (10).

Tada prvi puta pokušava likovnim izrazom objasniti psihotična stanja kroz koja prolazi. Ubrzo je uočen njezin izniman slikarski talent a ova slikarska preokupacija i marljivost pozitivno utječu na njezinu bolest. Neka sljedeće riječi suvremenika posluže kao ilustracija.

Bavljenje slikarstvom djelovalo je na nju, i kao lijek, priredilo joj mnogo radosti., podiglo interes za život i rad, a dala je i onima, koji su gledali njezine slike, vrijednih poticaja. Zašto smo priredili tu izložbu? – Ona je u velikom stepenu interesantna. Ona je zadovoljština čovjeka izlučenom iz ljudskog društva, a u nečemu sposobnom iznad prosjeka. Ona treba da pruži neku socijalnu pomoć čovjeku koji je intenzivno aktivan, koji stvara na radost drugih.

Ona je puna problema. Mora da je veliki talent, kada netko s pedeset godina počne sam od sebe učiti neku umjetnost i doživi pohvale priznatih umjetnika. Da se od djetinjstva počela time baviti, šta bi postigla?! I konačno – ona opet jednom otvara diskusiju o odnosu umjetnosti i duševne bolesti.

Duševni bolesnik svakako ima časova i kada normalno govori i radi, pa normalno i slika. Mi smo najprije mislili da na ovoj izložbi odjelimo normalne slike od bolesnih, ali smo od toga odustali. Došli smo do uvjerenja da to ne može biti dobro. U pitanju su uvijek one slike na granici, koje spadaju i ovamo i onamo. Radi toga smo pomiješali sve

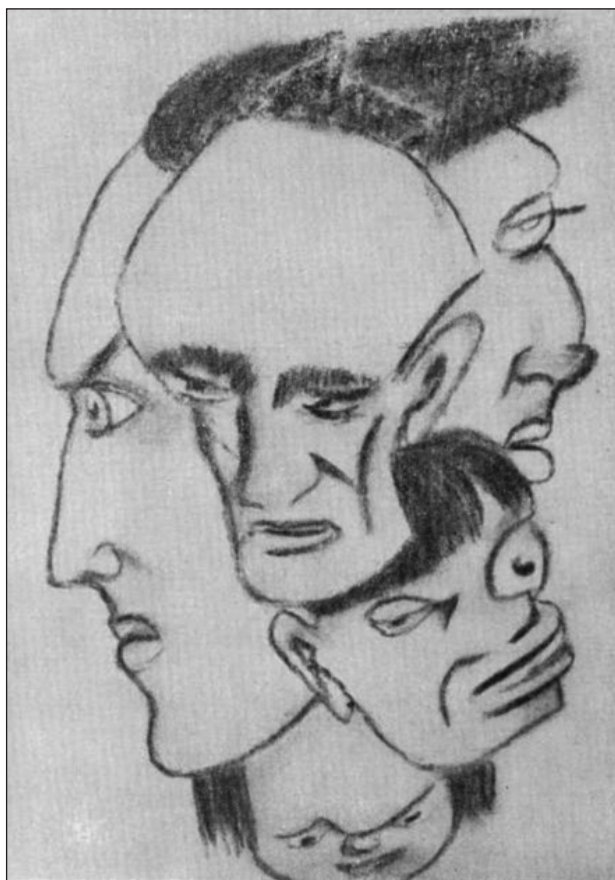
zajedno, ostavljajući publici i kritici da to lučenje mjesto nas učini (10).

Uspostavlja povremeno bolju, povremeno lošiju kontrolu svojeg psihotičnog stanja uz iznimnu ustrajnost u radu. U bolnici Vrapče se dodatno obrazuje čitanjem i kreativnim pisanjem literarnih sastavaka. Prepoznatog je i respektabilnog slikarskog opusa nakon Internacionalne slikarske izložbe u Parizu 1950. godine. Ovim nadasve zaslužnim izborom svraća pozornost na svoje likovno stvaralaštvo te 1952. i 1954. godine samostalno izlaže u Zagrebu. Obje likovne izložbe dobivaju iznimno uspješne ocjene posjetilaca koje su zabilježene u knjigama utisaka (10).

RASPRAVA

Stvaralaštvo Marije Novaković je unikatno iz više razloga. Najprije, radi se o kasnom porivu za slikarstvom i to visokog likovnog izraza bez ikakve formalne slikarske naobrazbe. Brzina stvaralaštva koja počinje u pedesetim godinama dovodi do opsežnog opusa od preko 2000 slika (muzejska zbirka bolnice Vrapče). Sam poriv za slikarskom umjetnošću je također jedinstven. Svoja psihotična stanja kroz koja kontinuirano prolazi s relapsima bolesti i poboljšanjima ona vjerno odražava u slikarskoj tematici. Svoja viđenja demona i duhova uspješno pretače na slikarsko platno. Katkada doduše općenito i simbolički, vjerojatno u poboljšanim stanjima bolesti, ali svakako uvjerljivo i iznimno sugestivno (11). Bol, strah i tuga su najčešće emocije koje se samostalno ili sintetički isprepliću u njenim anksiozno sadržajnim crtežima (12). Likovno izražajni prikazi ljudskih mana i osobina, doduše pretežito negativnih, odaju izniman osjećaj za simboliku koju ona pretače u sugestivan izraz animalno-ljudskih fantazmagoričnih oblika. U njima je nastojala vanjskim oblicima prikazati svoja unutarnja duševna stanja i to ponajprije grotesknim i karikaturnim ljudskim i životinjskim likovima u pokretu. Upravo njima nastojala je obuhvatiti i iskazati svoje osjećaje i doživljaje (13). Očito iznimnog osjećaja za percepciju i likovni sadržaj vlastitih psihotičnih stanja, slikarica ih uspješno pretače u animalne oblike dajući im sugestivan i precizan likovni izraz. Stoga ovaj slikaričin opus izvanredno jasno dočarava njenu unutarnju kaotičnost i borbu s vlastitim prikazama kojima ona pokušava dati smisao i oblik.

Marija Novaković je jedinstvena i po tome što je zapravo započela slikati s već dugotrajno izraženim psihičkim poremećajima. Prvi znaci psihotičnih stanja koji su zahtijevali hospitalizaciju u Steinhofu zamijećeni su kada je imala 24 godine. Premda dugotrajno psihički oboljela i dalje uporno održava kohezijsku snagu ličnosti, pretpostavljamo s iznimnim psihičkim naporom. Ona se i dalje uspješno nosi sa slikarskom formom i izrazom ne dopuštajući potpuni raspad slikarskog sadržaja i oblika na amor-

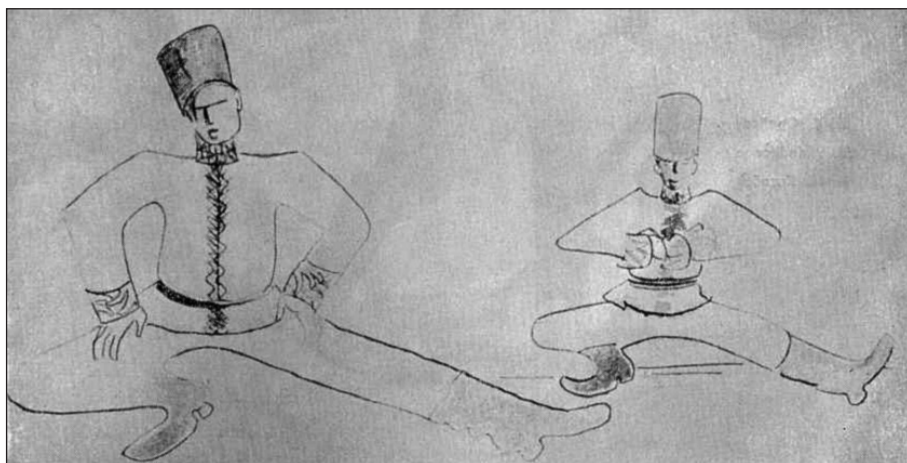
Sl. 1. Iracionalni konglomerati glava (Kumulirane glave) raznih rasa (5)

fna i nedovršena djela. U ovom se razlikuje od mnogo poznatije slikarice Slave Raškaj koja je pred kraj života stvarala brojna likovno nekoherentna i nedovršena djela, ponajčešće ekspresivnog halucinantnog sadržaja (fundus muzeja Psihijatrijske bolnice Vrapče)(12). Obje su svojim iznimnim stvaralaštvom odabrane kao naše dvije predstav-

nice za svjetsku slikarsku izložbu u Parizu na Internacionalnoj izložbi duševnih bolesnika (8,9,14).

Slikarski opus Marije Novaković nije lako definirati. Nadrealni oblici flore i faune daju osobni pečat njenom viđenju svijeta. Flora nerealnih cvjetova, ali i demonski izrazi lica, odaju duboki poremećaj precepcije stvarnog svijeta. Njezin likovni izraz odaje iskrivljeno viđenje stvarnosti uz istodobno zanemarivanje realnih oblika koji se nadomještaju fantazmima i imaginarnim likovima. Graničnog dodira s vanjskim pojavnim svijetom ovaj je fantazmagorični svijet zapravo iznimno uspješno slikarski predstavljen. U neprestanoj borbi sa svojim svijetom duhova i utvara slikarica preko svojih djela zapravo komunicira s realnim svijetom. Pažljivim proučavanjem njenih djela može se naći ključ u trenutno psihičko stanje kao i opaziti remisije bolesti. Metaforički slikovni izraz se tako može protumačiti i na njega se može psihoterapijski pravodobno utjecati.

Mora se priznati da fantazmagorički prikazi nerealnog svijeta nisu posebna novost u slikarstvu. Katkada su oni zaogrnuti suvremenicima prihvatljivom religijskom tematikom ali i dalje odražavaju nadrealne vizije umjetnika. Prikazi nadrealnog svijeta i surealnih prikaza i utvara u Marije Novaković nipošto ne prelaze slikarske prizore koje su stvarali i drugi slikari bez poznatog psihičkog opterećenja (Breugel). Karikaturni i groteskni prikazi vjerojatno se mogu pripisati pogoršanjima njenog psihičkog stanja pa ih treba promatrati kao dragocjen uvid u unutarnja zbivanja slikarice. Ponekad psihotična stanja bolesnice nadvladavaju njenu slikarsku kontrolu i tada nastaju nerazumljivi konglomerati glava i kombinirani sadržaji neprepoznatljivog smisla (sl. 1). U stanjima stabilnog psihičkog statusa izvanredno precizno crta ljude i pokrete (sl. 2), slike ljudi raznih rasa, osjećaja životinja i krajolika. Simbolizam u njenom slikarstvu najbolje se izražava u konkretiziranju apstraktnog u slikarstvu (cvrčanje cvrčka, prikazivanje ljudske duše i doživljaja iz područja mišljenja, osjećanja i volje). Ovi su crteži svakako izvanredan prozor u poboljšano stanje njene duševnosti.

Sl. 2. Kazačok, realni prikaz osoba i događaja (5)

ZAKLJUČAK

Slikarski izraz u psihijatrijskih bolesnika je izvanredna mogućnost uvida u njihovo trenutno psihološko stanje. U mnogih duševnih bolesnika slike su nažalost bezvrijedne kako psihopatološki tako i umjetnički. Marija Novaković je u tome iznimka, a njezin opsežan opus omogućava uvjerljivu psihopatološku studiju. Pažljivom analizom njezinih slika može se uočiti remisija bolesti kada slikarski izraz postaje koherentan i smislen te blizak realnom svijetu. Tada je njezino slikarstvo otvorenije, realnije, živopisnije i tehnički iznimno dotjerano. Ista analiza slikovnih uradaka vrijedi i za dijagnozu recidiva oboljenja kao indikatora pogoršanja bolesti. U razdobljima duševne pomutnje ono postaje mračno, groteskno i sumorno, s fantazmagoričnim prikazima utvara. Ne treba, međutim, zaboraviti da je slikarstvo ovako talentirane umjetnice očito imalo i funkciju komunikacije s okolinom. Njezin odnos sa osobljem i okolinom s kojima je dolazila u doticaj također nalazi svoj izraz u precizno definiranim prikazima ljudskih mana, često prisposodivim sa životinjskim svijetom. I što je najvažnije, nikako ne smijemo zanemariti ulogu slikarstva u ekspresiji njenih psihičkih doživljaja koji su očito imali iznimnu ulogu u ovako dugotrajnom uspješnom održavanju kontrole nad psihičkim stanjem. Njezin slikarski opus nije za sada dostojno predstavljen našoj javnosti. Ova iznimno talentirana slikarica svakako zaslužuje realnu evaluaciju naših eminentnih povjesničara likovnih umjetnosti. Prikaz bolesnice Marije Novaković istodobno predstavlja i svjedočanstvo visoke razine intuicije i kreativnosti psihijatrijske struke tadašnjeg doba Bolnice Vrapče. Svjedočanstvo *per se* iz kojeg se može mnogo toga naučiti.

LITERATURA

1. Watson P. The Great Divide. London: Weidenfield & Nicolson, 2012.
2. Castaneda C. Učenje don Juana. Zagreb: VBZ, 1996.
3. Esser, Albert. Cäsar Und Die Julisch-Claudischen Kaiser Im Biologisch-ärztlichen Blickfeld. Leiden: Brill, 1958.
4. Mackowiak PA. Diagnosing Giants: solving the medical mysteries of thirteen patients who changed the world. Oxford: Oxford University Press, 2013.
5. Romm J. The Landmark Arrian (Anabasis Alexandrou). New York: Anchor Books, 2005.
6. Holt LF. Into the Land of Bones. Berkeley: University of California Press, 2005.
7. Stanojević V. Tragedija genija. Beograd: Medicinska knjiga, 1987.
8. Župić S. Marija Novaković – duševno bolesna slikarica. Pliva saopćenja 1965;8: 303-11.
9. Neimarević D. Umjetnici tamnog sjaja. Zagreb: Euroknjiga, 2005.
10. Župić S. Katalog izložbe slika i grafičkih radova Marije Novaković. 16.VI.-30.VI. 1952. Zagreb: Salon „Likum“, 1952.
11. Bolnica Vrapče. Marija Novaković – animalist-simbolist.
12. Spitzmüller S. Oblikovanje i prezentiranje zbirke bolesničkih radova u funkciji destigmatizacije. Magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Zagreb, 2012.
13. Župić S. Muzejska zbirka Bolnice Vrapče. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 1965; 5: 144-6.
14. Župić S. Retrospektivna izložba Marije Novaković. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 1966; 3-4: 25.

SUMMARY

MARIJA NOVAKOVIĆ – INTERACTION BETWEEN DISEASE AND ART CREATIVITY

D. TURUDIĆ and S. SPITZMÜLLER

University of Zagreb, Medical Faculty and ¹Vrapče Clinical Hospital, Zagreb, Croatia

Mental disorders usually rapidly distort creative talent. It is thus unusual that prolonged psychopathology in the affected does not disrupt individual essential art creativity. The artistic creativity of the painter Marija Novaković served to properly maintain her mental stability and control her mental condition. Medical skill and the recognition of the importance of her painting in stimulating creativity and diligence was the key to disease control for this extraordinary artist. This is a testament to a high level of both intuitiveness and creativity in the psychiatric care of that time.

Key words: Marija Novaković, painting, psychiatric disorder